

Willie's wortels

Over Zaadveredeling, Voedselzekerheid en Intellectuele Eigendomsrechten

Door Simone Lovera

Eén van de grootste misverstanden over het wereldvoedselvraagstuk is dat het vergroten van de mondiale agrarische productie op zichzelf de oplossing zou zijn voor voedselgebrek. Er wordt namelijk anno 1996 meer dan genoeg geproduceerd om de wereldbevolking van voldoende gezond voedsel te voorzien, terwijl tegelijkertijd 800 miljoen mensen aan voedselgebrek lijden.

De voorbereidende documenten van de door de *Food and Agricultural Organization* (FAO) van de VN georganiseerde Wereldvoedseltop in november van dit jaar in Rome benadrukken dan ook dat de voornaamste oorzaken van voedselgebrek liggen in het gebrek aan middelen om voedsel te kopen, natuurlijke en door mensen veroorzaakte rampen (waaronder men waarschijnlijk politieke conflicten mag rekenen, een hoofdoorzaak van tijdelijke hongersnoden) en de instabiliteit in aanbod. Het cynische is daarbij dat een belangrijk deel van het voedselgebrek door voedselproducenten zelf wordt geleden, veelal kleine boeren in streken als Afrika bezuiden de Sahara. Misogsten in de brede zin des woords, veroorzaakt door ziektes, insectenplagen, weersomstandigheden als langdurige droogte, landdegradatie en andere 'natuurrampen' (al worden natuurrampen als landdegradatie en zelfs weersomstandigheden hoe langer hoe meer mensen zelf veroorzaakt) vormen het kernprobleem voor deze boeren. Sommige van deze natuurrampen zijn uiteraard onvermijdelijk, doch veel misogsten kunnen voorkomen worden door het gebruik van plantengewassen en dierenrassen die zo veel mogelijk bestand zijn tegen extreme omstandigheden in marginale landbouwgebieden. Agrobiodiversiteit, de variëteit in planten en dieren-rassen is van essentieel belang voor met name de lokale voedselveiligheid.

Landrassen en Boerenverstand

Eén van de grote doorbraken van de 4e Internationale Technische Conferentie over Plant Genetische Bronnen, die in juni in

Wie heeft het eigendomsrecht op veredelde gewassen?

En gaat het om een collectief bezit of niet?

Een overzicht van de discussie.

Leipzig werd gehouden, was de erkenning dat zogeheten 'landrassen' van groot belang zijn voor duurzame landbouw en voedselveiligheid. Onder landrassen verstaat men de traditionele gewassen die boeren in de loop der tijden hebben ontwikkeld, veelal met behulp van in het wild voorkomende rassen. Deze plantenvariteiten zijn veelal veel beter bestand tegen de natuurlijke omstandigheden van

de regio waar ze vandaan komen. De variëteiten die de commerciële zaadveredeling produceert, daarentegen, garanderen in de eerste plaats een hoge opbrengst, die echter meestal afhankelijk is van de externe input van dure toevoegingen als gewasbeschermingsmiddelen, kunstmest en extra water. Kleine boeren kunnen zich dergelijke investeringen niet veroorloven. Zij hebben dan ook meer behoefte aan systemen met een lage externe input en de relatief sterke landrassen die daar bijhoren.

Overigens werd het door velen tevens als een doorbraak beschouwd dat de FAO op de Leipzig conferentie formeel erkende dat niet alleen landbouwkundige ingenieurs, maar ook de boeren zelf verstand van landbouw hebben. Nu had de Commissie voor Plant Genetische Bronnen reeds in 1983 in de zogeheten *International Undertaking on Plant Genetic Resources* een bepaling opgenomen dat de innovaties van boeren waardevol waren en dat die dan ook gerespecteerd en zelfs gecompenseerd moesten worden. Het besef dat boeren iets nuttigs deden, leefde dus kennelijk al langer bij de FAO, althans bij de bovengenoemde Commissie. Dit is echter noch bij de FAO, noch bij de door de Wereldbank gedomineerde Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR is een groep van donoren die met name de 18 belangrijkste genenbanken in de wereld financiert), ooit de aanleiding geweest voor een doelbewust beleid om die boeren dan ook in hun kleinschalige zaadveredelingspraktijken te steunen. Een dergelijk beleid staat sinds de Leipzig conferentie nu wel redelijk uitgewerkt op papier, doch helaas wordt deze papieren daadkracht nog steeds door bijzonder weinig financiële daadkracht begeleid.

In dit stuk wordt voor het leesgemak over 'zaadveredeling' gesproken, alhoewel de in het stuk besproken materie over het algemeen ook van toepassing is op dierlijk genetisch materiaal.

Simone Lovera is lid van het Nederlandse Comité voor de IUCN, lid van de redactie van Idee en lid van de werkgroep Landbouw van de SWB.

Eén van de grootste teleurstellingen van Leipzig was namelijk dat de meeste van de aanwezige landen niet te vermurwen waren tot enigerlei financiële toezegging.

Boerenrechten

De teleurstelling over het gebrek aan financiële steun voor een plan van aanpak op mondiale schaal is des te groter omdat een groot aantal niet-gouvernementele organisaties (NGOs) en andere instanties er reeds verscheidene jaren op heeft gewezen dat ook de moderne zaadveredeling wel degelijk geprofiteerd heeft van de innovatieve inspanning van kleine boeren. De variëteiten van die boeren zijn namelijk reeds decennia-lang door speciale expedities vanuit met name de reeds genoemde CGIAR-genenbanken verzameld, opgeslagen, en doorgegeven aan commerciële zaadveredelaars. De laatsten hebben op basis van dit materiaal buitengewoon winstgevende variëteiten kunnen ontwikkelen, zonder dat de oorspronkelijke 'uitvinders' daar ooit een cent van hebben gezien.

Mede dankzij een actieve lobby van boerenorganisaties en andere NGOs heeft de hierbovengenoemde commissie voor Plant Genetische bronnen het probleem erkend dat boeren nimmer een behoorlijke vergoeding hadden gekregen voor het door hun afgestane materiaal. Men erkende echter tevens dat het toekennen van een 'gewone' vorm van intellectueel eigendomsrecht voor dit materiaal op problemen zou stuiten, aangezien informele zaadveredeling door kleine boeren een proces vormt waaraan vele individuen en vele generaties bijdragen. In de meeste gevallen is het onmogelijk om te bepalen welk individu of rechtspersoon verantwoordelijk is geweest voor de ontwikkeling van een bepaalde variëteit. Dus besloot men om boeren weliswaar een recht toe te kennen als erkenning van hun innovatieve inspanningen, doch deze "Farmer's Rights" "are vested in the International Community as trustee for present and future generations of farmers..." (FAO Resolutie 5/89). Om hen te belonen voor hun innovatieve inspanningen werd er een speciaal fonds opgericht, van waaruit nuttige projecten voor kleine boeren en hun zaadveredelingsinitiatieven zouden moeten worden gefinancierd. Helaas werd dit fonds gebaseerd op vrijwillige bijdragen en is het derhalve zo goed als leeg. Mede vanwege het feit dat de International Undertaking kleine boeren nauwelijks een cent heeft opgeleverd, gaat het in 1992 afgesloten Verdrag inzake Biodiversiteit nog een stapje verder. Het Biodiversiteitsverdrag stelt dat de opbrengsten van agrobiodiversiteit en andere genetische bronnen op een billijke wijze gedeeld moeten worden met de oorspronkelijke 'eigenaren' van die biodiversiteit. Dit is niet alleen zo gesteld om redenen van rechtvaardigheid, er lag ook een pragmatische reden aan ten grondslag. Op deze wijze worden die oorspronkelijke eigenaren immers gestimuleerd om 'hun' genetisch materiaal en dus 'hun' biodiversiteit te behouden. Daarbij gaat het overigens niet alleen om de informele zaadveredelingssector, maar tevens om lokale en inheemse gemeenschappen die kennis bezitten over het genetisch materiaal in hun omgeving.

Veehouderij is zelden markt-gericht, soms alleen statusgericht

Bilaterale Contracten

Sinds het verdrag werd getekend, is er een groeiende praktijk ontstaan waarbij bedrijven, met name farmaceutische bedrijven, middels een bilateraal contract een bepaald deel van de opbrengsten van de commerciële exploitatie van genetisch materiaal delen met de oorspronkelijke eigenaren. Met name het reeds in 1991 afgesloten contract tussen het door de Costaricaanse overheid opgezette biodiversiteitsinstituut InBIO en het Noordamerikaanse farmaceutische bedrijf Merck & Co Inc. wordt door velen als een nuttig voorbeeld gezien. Waarbij overigens wel moet worden opgemerkt dat de bijdrage van Merck bepaald niet kostendekkend voor de activiteiten van InBIO is. Zo heeft de Nederlandse overheid een paar maanden geleden in het kader van de duurzame ontwikkelingsverdragen nog zo'n 20 miljoen gulden subsidie aan InBIO overgemaakt, terwijl Merck toentertijd slechts 1.135 miljoen dollar aan het InBIO programma bijdroeg. Bovendien biedt InBIO weliswaar nuttige werkgelegenheid voor de diverse lokale gemeenschappen, maar de inheemse volkeren van Costa Rica werden bewust buiten de overeenkomst gehouden omdat die te ingewikkelde eisen stelden.

Een ander nadeel van bilaterale contracten is dat je genetisch materiaal zoals alle informatie maar één keer kunt verkopen. Als dus één gemeenschap het initiatief neemt om zijn materiaal aan een bedrijf te verkopen, kunnen alle andere gemeenschappen, die veelal over precies dezelfde informatie beschikken, naar de opbrengsten fluiten.

Octrooien als Juristenvoer

In veel ontwikkelingslanden bestaat een eeuwenoud systeem waarin nuttige zaden door boerengemeenschappen met elkaar worden uitgewisseld. Als daarbij al een financiële vergoeding wordt gegeven (in nogal wat gevallen gaat het om pure ruilhandel), dan is er nog geen sprake van enige restrictie ten aanzien van het gebruik van die zaden. Het spreekt vanzelf dat het systeem van vrije uitwisseling, waar tot voor kort ook de genenbanken zich aan hielden, van groot belang is voor duurzame land-

bouwsystemen en dus voor de voedselzekerheid van met name boeren in marginale landbouwgebieden. Een buitengewoon grote bedreiging voor dit systeem wordt echter gevormd door steeds restrictiever wordende systemen van intellectueel eigendomsrecht op levend materiaal. Verreweg de grootste bedreiging wordt gevormd door de groeiende praktijk in de Verenigde Staten en andere landen om genetisch materiaal te octrooieren.

Kernprobleem daarbij is dat voor een octrooi in de praktijk niet geldt of je werkelijk de eerste 'uitvinder' van de informatie bent, maar of je de eerste bent die zo slim is er een octrooi op aan te vragen. Daarbij moet men bedenken dat de kosten voor het aanvragen van een octrooi in de VS minstens U\$ 2450 bedragen. Inclusief de kosten voor alle juridische procedures die gevoerd moeten worden om het octrooi te verdedigen, kan de prijs van één octrooi tot U\$ 250.000 oplopen. Ook als men een octrooi wil aanvechten omdat men van mening is dat een bepaalde uitvinding reeds bestond, zal men een buitensporig bedrag aan juridische bijstand kwijt zijn. Het behoeft geen uitleg dat er weinig lokale en inheemse gemeenschappen zijn die zich een dergelijk juridisch grapje kunnen veroorloven. Ondertussen ondergaan deze gemeenschappen wel de gevolgen van deze octrooien. Het hoofdstuk over *Trade Related Intellectual Property Rights* (TRIPS) in het GATT-akkoord van de Uruguay ronde verplicht landen namelijk elkaars intellectuele eigendomsrechten te respecteren. Dit klinkt niet onredelijk, maar het gevolg is dat ontwikkelingslanden verplicht zijn om bijvoorbeeld Noord Amerikaanse octrooien te respecteren op genetisch materiaal en bijbehorende kennis die oorspronkelijk in het bezit van hun eigen gemeenschappen was, maar die die gemeenschappen nooit hebben geoctrooieerd. Hierdoor zijn die gemeenschappen niet meer in staat hun eigen landbouwgewassen of medicinale planten te gebruiken, althans niet zonder het Noord Amerikaanse bedrijf, dat een octrooi heeft weten te veroveren, een geldelijke vergoeding te geven. Een dergelijk verbod op het gebruik van genetisch materiaal is niet alleen buitengewoon onrechtvaardig, het kan zelfs de voedselzekerheid van die lokale gemeenschappen in gevaar brengen. Zonder het regelmatig aanpassen van landbouwgewassen worden die gewassen immers buitengewoon kwetsbaar voor onder meer ziekten en plagen. Met name in de EU zijn dergelijke octrooieringspraktijken nog niet massaal doorgedrongen, mede tot opluchting van onder meer de Nederlandse zaadindustrie, die in feite geheel tevreden is met het bestaande alternatief: het kwekersrecht. Het probleem is echter dat het verdrag inzake kwekersrecht sinds 1991 drastisch is gewijzigd. Voorheen golden namelijk uitzonderingen voor de teler en de boer, hetgeen inhield dat een boer als hij het zaad eenmaal gekocht heeft (waarbij hij tevens een vorm van royalties betaalt) het zaad kon gebruiken als basismateriaal voor zijn eigen veredeling. Tevens kon hij een deel van de oogst als zaadgoed gebruiken. Dit laatste mag nu niet meer, hetgeen met name voor kleine boeren in ontwikkelingslanden een groot probleem vormt aangezien zij het zich niet kunnen veroorloven om elk jaar nieuw zaadgoed te kopen. Overigens is ook in Europa een uitzondering voor kleine boeren op dit nieuwe verbod gemaakt, waaruit wel blijkt dat ook hier het besef leeft dat deze restrictie onevenredig grote nadelen voor kleine boeren oplevert. Er is dan ook een groeiend aantal landen, met name landen waar de meerderheid van de boerenstand uit kleine boeren bestaat, dat grote twijfels heeft of het nu wel zo nuttig is om over te gaan op dit (nieuwe) systeem van kwekersrechten.

Alternatieve regelingen

Het TRIPS-akkoord over intellectuele eigendomsrechten staat wel alternatieve vormen van intellectueel eigendom toe. In het akkoord wordt aan landen tot 2000 de tijd gegeven om hetzij octrooi, hetzij kwekersrecht, hetzij een ander 'effectief' systeem van intellectueel eigendomsrecht te ontwikkelen. Aangezien nogal wat ontwikkelingslanden letterlijk en figuurlijk geen brood zien in octrooi of kwekersrechten wordt er op verscheidene terreinen momenteel onderzoek gedaan naar een geschikt, alternatief systeem. Een cruciaal dilemma daarbij is of men vooral de nadruk legt op de noodzaak van vrije toegang tot genetisch materiaal, of dat men juist de nadruk legt op het recht op vergoeding. Zo zijn er initiatieven om het vestigen van een *sui generis* intellectueel eigendomsrecht op landrassen te vergemakkelijken. De vraag is echter of de kleine boeren en inheemse volkeren wel zo gebaat zijn bij een dergelijk systeem. Er is ongetwijfeld een groep kleinschalige zaadveredelaars die juist onder dit nieuwe systeem intellectueel eigendomsrecht kan aanvragen, maar er blijft waarschijnlijk een belangrijke groep over voor wie een bedrag van 10 gulden om zo'n recht aan te vragen al een te grote investering is. Een kleine boer op het Ethiopische platteland of een Yanomami in het Venezolaanse regenwoud heeft ook wel iets anders aan zijn hoofd dan een reis van twee dagen per kano of gammele truck naar het dichtstbijzijnde kwekersrecht- of octrooibureau.

Het is echter wel deze groep voor wie voedselzekerheid een essentiële zaak is. Juist de boeren en inheemse gemeenschappen voor wie elk intellectueel eigendomsrechtssysteem te ingewikkeld en te kostbaar zal zijn, bevinden zich doorgaans in een positie waar voedselzekerheid een kwestie van leven of dood is. Hun voedselzekerheid hangt eerder af van het hierboven genoemde systeem van vrije uitwisseling van zaden en kennis dan van een theoretische mogelijkheid zelf ooit eens royalties te kunnen claimen. Een verbreding van intellectuele eigendomsrechten tot landrassen zou een enorme bedreiging voor deze groepen kunnen betekenen.

Deze groepen zouden wel op andere manieren mogen en kunnen profiteren van de opbrengsten van hun innovatieve arbeid. Het reeds in 1983 ontwikkelde systeem van *farmer's rights* zou voor hen wel eens het beste alternatief kunnen zijn. Het hiervoor bestemde fonds moet dan echter niet op vrijwillige bijdragen worden gebaseerd, maar op verplichte bijdragen van met name de commerciële zaadveredelingsindustrie en andere bedrijven. Zij profiteren immers reeds decennia-lang van de input van gratis verkregen genetisch materiaal. Voor de besteding van de gelden zou gekeken kunnen worden naar innovatieve programma's als het *Community Biodiversity Development and Conservation Programme*, waarin onder meer de Nederlandse overheid, het Nederlandse Centrum voor Genetische Bronnen en een aantal internationale NGOs participeren. Vanuit dit programma worden allerlei kleinschalige gemeenschapsprojecten op het gebied van zaadveredeling en zaadconservering gesteund. Een dergelijk programma levert een grotere bijdrage aan voedselzekerheid dan welke geoctrooieerde uitvinding dan ook. ♦